

**OSTRÓDZKI
PRZEGLĄD
HISTORYCZNY**

Recenzent – Marek Radoch

Redakcja naukowa – Ryszard Sajkowski

Redakcja wydawnicza – Marek Jankowski

Korekta – Marek Jankowski, Łukasz Szczepański

Tłumaczenie streszczeń – Jan Dąbrowski

Projekt okładki – Emilia Iwin-Kot

Skład – Ryszard Bogucki

Copyright © by Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2016

Wydawca: Muzeum w Ostródzie

14-100 Ostróda, ul. A. Mickiewicza 22 tel./fax (089) 646 26 02

e-mail: muzeum.ostroda@wp.pl

ISSN 1730-170X

OSTRÓDZKI PRZEGLĄD HISTORYCZNY

Tom 2

Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2016

Spis treści

ARTYKUŁY

- Łukasz Szczepański*
Topór z poroża i brązowa siekierka.
Pradziejowe artefakty ze zbiorów Muzeum w Ostródzie 7
- Emilia Kowalska, Adam Mackiewicz*
Wyniki ratowniczych badań archeologicznych
osady kultury wielbarskiej w Samborowie, gm. Ostróda 19
- Ryszard Sajkowski*
Przemiany społeczno-gospodarcze w państwie rzymskim
w III wieku. Uwagi ogólne 31
- Seweryn Szczepański*
Święte i Święci Pańscy w murach zamku ostródzkiego
- na marginesie kultu relikwii w średniowiecznych Prusach 41
- Jan Dąbrowski, Łukasz Szczepański*
Listy z napoleońskiej kwatery głównej w Ostródzie
w zbiorach ostródzkiego muzeum 59
- Ryszard Kowalski*
Podróże turystyczne Kanałem Elbląskim w XIX wieku 75
- Jan Chłosta*
Mazurzy w książkach Hansa Hellmuta Kirsta 85
- Andrzej Witus*
Administracja i życie polityczne
w powojennym powiecie ostródzkim (1945–1950) 95
- Wiesław Skrobot*
Między zakorzeniem i zakotwiczeniem. Tożsamości kulturowe
dawniej i dzisiaj na zachodnim pograniczu byłych Prus Wschodnich 117

RECENZJE

- Ryszard Sajkowski*
Krzysztof Królczyk – Propagatio Imperii. Cesarstwo Rzymskie
a świat zewnętrzny w okresie rządów Septymianusa Sewera (193–211) 123
- Seweryn Szczepański*
Mirosław J. Hoffmann – Dzieje archeologii Prus Wschodnich
od początku XVIII wieku do 1920 roku 129

KRONIKA

- Emilia Iwin-Kot*
Działalność Muzeum w Ostródzie w latach 2005–2015 135

Krzysztof Królczyk

Propagatio Imperii. Cesarstwo Rzymskie a świat zewnętrzny w okresie rządów Septymiusza Sewera (193–211)

Publikacje Instytutu Historii 117, Wydawca: Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2014, ss. 280.

Krzysztof Królczyk jako cel swoich rozważań wybrał ideę *propagatio Imperii*, czyli rozszerzenia granic państwa rzymskiego, realizowaną przez założyciela dynastii Sewerów – Lucjusza Septymiusza Sewera. Władca ten w ciągu całego swego panowania przekonany był, iż to dopiero trud prowadzenia działań militarnych nadaje sens życiu (s. 236). U progu rządów Septymiusz Sewer zajęty był przede wszystkim toceniem wojen domowych z konkurentami do władzy, tj. Markiem Dyduszem Julianem, Gajuszem Pesceniuszem Nigrem i Decymusem Klodiuszem Albinem. W późniejszym czasie pamięć o tych starciach próbował zatrzeć sukcesami w walkach z wrogiem zewnętrznym.

Właśnie dzięki zwycięstwom odniesionym w bojach z barbarzyńcami stał się jednym z największych zdobywców okresu cesarstwa. Czyni to zasadnym określanie go w źródłach antycznych jako tego, który poszerzył granice cesarstwa – *propagator Imperii*¹. Dokładną analizę poszczególnych kampanii wojennych, ale też innych działań nakierowanych na wzmocnienie państwa rzymskiego realizowanych przez Septymiusza Sewera, przedstawił Królczyk w poszczególnych rozdziałach.

W pierwszej części Autor ukazał następstwa wypadków, jakie zaszły w kwietniu 193 r. w *Carnuntum* nad Dunajem. To wtedy właśnie dotychczasowy namiestnik Górnej Panonii Septymiusz Sewer został obwołany przez żołnierzy cesarzem. Konsekwencją tych wydarzeń była podjęta w maju tegoż roku ekspedycja

¹ Zob. M. Christol, *L'empire romain du IIIe siècle. Histoire politique 192–325 après J.-C.*, Paris 1997, s. 23–33.

miejska do Rzymu (*expeditio felicissima Urbica*), mająca zapewnić nowemu władcy powszechne uznanie. Zaliczyć ją należy zasadniczo do epizodów walk wewnętrznych trwających do 197 r.² Podstawowym celem tych działań było zajęcie stolicy imperium, ale, jak zwraca uwagę Królczyk, istotne w pierwszym rządzie okazało się zabezpieczenie granicy rzymskiej na Dunaju. Przy tej okazji wojska Sewerian zostały wzmocnione oddziałami rekrutowanymi prawdopodobnie spośród barbarzyńców (*vexillationes peregrinae*).

W rozdziale drugim Autor skupił się na polityce rzymskiej realizowanej na Wschodzie w latach 195–199. Wstępem do zasadniczych działań była wyprawa do Azji (*expeditio felicissima Asiana*) poprowadzona w okresie 193–195 r. a wymierzona w konkurenta do władzy – namiestnika Syrii Pescenniusza Nigra. Po śmierci tegoż ostatniego (195 r.) można było skierować się przeciwko mieszkańcom Osroeny, Adiabeny i Hatry. Co prawda kraje te były związane z imperium partyjskim, to jednak Septymiusz Sewer unikał na tym etapie bezpośredniego starcia z królestwem Arsakidów. Stąd też, chociaż we współczesnej literaturze kampania ta nazywana jest I wojną partyjską³, w starożytnych źródłach na jej określenie stosowano termin *expeditio felicissima Mesopotamena*. Pretekstem do rozpoczęcia tych działań było oblężenie przez wojska Osroeny i Adiabeny rzymskiej twierdzy Nisibis oraz pomoc, jaką mieszkańcy Hatry mieli udzielić Pescenniuszowi Nigrowi. Septymiusz Sewer pokonał Osroenów i Adiabenów, za co otrzymał honorowe przydomki *Arabicus* i *Adiabenicus*. W tym okresie według Królczyka mogło dojść do utworzenia nowych legionów, określanych mianem partyjskich – *legio I Parthica*, *legio III Parthica* a prawdopodobnie też *legio II Parthica* (s. 42, 72). Konstatacja ta jest o tyle istotna, iż zorganizowanie tych jednostek wiąże się zazwyczaj z tzw. II wojną partyjską (197–199 r.)⁴. Królczyk przekonuje także, że na ten okres należy datować powstanie dwóch nowych prowincji, tj. Osroeny i Mezopotamii (s. 57, 84, 233). Istotna jest tutaj przede wszystkim kwestia daty utworzenia *provincia Mesopotamia*. Zazwyczaj przyjmowano, że nastąpiło to dopiero w wyniku zwycięstw w tzw. II wojnie partyjskiej⁵.

Do zasadniczych starć z Partami doszło podczas drugiej wojny Septymiusza Sewera na Wschodzie, już po zakończonych sukcesem walkach z Klodiuszem Albinem. Rzymska wyprawa, tzw. *secunda expeditio felicissima Parthica* (197–198 r.)⁶, była odpowiedzią na agresję wojsk Arsakidów, jednak istotne było tutaj też poszukiwanie przez Sewera możliwości uzyskania nowych

² Wydarzeniom tym poświęciła swoją uwagę D. Janiszewska, zob. *Wojna domowa w Rzymie w latach 193–197*, Poznań 2010.

³ Por. M. Jaczynowska, *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa 1995, s. 331. Zob. z kolei T. Kotula, *Septymiusz Sewer. Cesarz z Lepcis Magna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 46.

⁴ Zob. M. Jaczynowska, op. cit., s. 331.

⁵ Zob. A.R. Birley, *Septimius Severus. The African Emperor*, wyd. 3 zm., London-New York 1999, s. 132; M. Jaczynowska, op. cit., s. 542; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, Poznań 2005, s. 457.

⁶ Zob. M.K. Gradoni, *The Parthian Campaigns of Septimius Severus: Causes, and Roles in Dynastic Legitimation*, [w:] *The Roman Empire during the Severan Dynasty: Case Studies in History, Art, Architecture, Economy and Literature*, red. E. C. De Sena, *American Journal of Ancient History – New Series* 6–8, 2007–2009 [2013], s. 3–23.

sukcesów, tym razem w starciu z wrogiem zewnętrznym oraz naśladowanie wodzów przeszłości, przede wszystkim cesarza Trajana. Oddziały rzymskie z powodzeniem realizowały zadania postawione im przez naczelnego wodza, zdobywając m.in. stolicę Partów Ktezyfont (28 stycznia 198 r.). Rocznica tego wydarzenia będzie w przyszłości obchodzona w Rzymie jako święto, podczas którego odwoływano się także do pamięci boskiego Trajana (s. 81). Cieniem na wojskowej sławie Septymiusza Sewera okazało się jednak dwukrotne, zakończone niepowodzeniem oblężenie Hatry. Mimo wszystko, generalnie, tzw. II wojna partyjska okazała się wielkim rzymskim sukcesem. Jej efektem była m.in. reorganizacja wschodniego pogranicza oraz szereg działań mających na celu wzmocnienie roli całej rodziny Sewerów. Podobnie jak przy innych kampaniach, Królczyk dokładnie analizuje nie tylko następstwo działań militarnych, ale w oparciu o materiał źródłowy (teksty literackie, inskrypcje, monety, dane ikonograficzne) rekonstruuje skład oddziałów biorących udział w starciach z wrogami Rzymu, trasy przemarszów, lokalizację obozów wojskowych i kaszteli oraz detale polityki propagandowej.

Rozdział trzeci Autor poświęcił działaniom Septymiusza Sewera na terenie Afryki. Brakowało tam może tak spektakularnych militarnych sukcesów, jak to miało miejsce w walce z Partami, ale to właśnie na tym kontynencie doszło do największych nabytków terytorialnych zdobytych przez Rzym za rządów założyciela dynastii Sewerów. Granice w wielu miejscach zostały przesunięte daleko na południe w kierunku Sahary. To przejmowanie pod władzę rzymską nowych terytoriów odbywało się w toku walk z różnymi afrykańskimi ludami, albo też poprzez zawłaszczenie nowych terytoriów na drodze pokojowej. Wybudowano wiele dróg i umocnień, dokonano reorganizacji stacjonujących w tym regionie oddziałów rzymskich⁷. Wszystkie te działania były niezwykle istotne, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę, iż zaopatrzenie stolicy imperium w zboże w znacznej mierze pochodziło z Afryki. Na szczególne zainteresowanie Septymiusza Sewera prowincjami afrykańskimi wpływał też fakt pochodzenia cesarza z Lepcis Magna w Trypolitanii. Miasto to przeżyło w tym okresie największy okres rozkwitu w swoich dziejach⁸.

Rozdział czwarty Autor poświęcił polityce Septymiusza Sewera wobec regionu naddunajskiego i północnego wybrzeża Morza Czarnego (Pontu Euksyńskiego). Działania w tym regionie są nam gorzej znane z uwagi na niedostatek źródeł, tym niemniej według Królczyka w tym właśnie okresie włączono do imperium Olbię, a być może też Tyras (s. 134, 153, 162). Prowadzono też aktywną politykę wobec Chersonezu Taurydzkiego i królestwa bospońskiego. Znaczenie regionu naddunajskiego było bardzo ważne dla władz rzymskich z uwagi na siłę plemion barbarzyńskich znajdujących się w tym regionie, a co za tym idzie wielkość zgromadzonych tu wojsk rzymskich chroniących tę newralgiczną granicę. Zresztą to właśnie tutejsze oddziały rzymskie wyniosły na tron cesarski samego Sewera, a w przyszłości wielu innych

⁷ Por. A.R. Birley, op. cit., s. 146–154; T. Kotula, op. cit., s. 66–76; zob. też D.A. Welsby, *Observations on the defences of roman forts in North Africa*, *Antiquités africaines*, 26, 1990, s. 113–129.

⁸ Zob. T. Kotula, op. cit., s. 60–66.

pretendentów. Prowadzenie kampanii przeciwko konkurentom do władzy, czy walki na terenie Mezopotamii doprowadziły do konieczności posłużenia się przez Sewera wiernymi mu oddziałami naddunajskimi, co jednak osłabiło obronę miejscowej granicy. Próbowali to wykorzystać Goci, Roksolanie, jak też inne plemiona. Szczególnie narażone były obszary Mezji Dolnej, Dacji i Panonii. Stopniowo, dzięki właściwej polityce personalnej oraz wzmocnieniu stanów osobowych jednostek naddunajskich udało się Rzymowi ustabilizować sytuację w tym regionie. Służyła temu m.in. przeprowadzona w 202 r. inspekcja Sewera w Tracji, Mezji, Panonii, a być może także w Dacji. Niewykluczone, że w tym też okresie granice ostatniej z wymienionych tu prowincji zostały znacznie poszerzone. Podobnie jak w innych rejonach imperium również na obszarze naddunajskim w okresie rządów Sewera Rzymianie wzniesli nowe kasztele, naprawiono stare i wybudowano nowe drogi.

W rozdziale czwartym, poza sprawami czysto wojskowymi, uwagę Autora zaprzętają relacje Rzymu z miastami nadczarnomorskimi i królestwem bosporańskim. Zmienna historia tych ośrodków, ich specyficzny charakter jako pośredników między światem cywilizowanym a barbarzyńskim, a w końcu stopień ich zależności od Rzymu – wszystko to Królczyk próbuje zrekonstruować na podstawie nielicznych a zarazem często niejednoznacznych danych źródłowych. Pomimo tych trudności, można stwierdzić, iż w okresie Sewera związek tych rejonów z państwem rzymskim został poważnie wzmocniony.

Rozdział piąty poświęcił Autor ostatniej wyprawie Septymiusza Sewera (208–211 r.), której celem było uporządkowanie sytuacji w Brytanii. Konieczność podjęcia bardziej zdecydowanych kroków na tym obszarze rysowała się od dawna. Po odejściu z Brytanii większości sił rzymskich pod wodzą Kłodiusza Albina wzrosła aktywność miejscowych plemion, przede wszystkim Meatów i Kaledończyków. Bezpośrednio po wygranej przez Sewera bitwie pod Lugdunum (197 r.), która przesądziła o klęsce i śmierci jego rywala, jedynie część byłego garnizonu powróciła na wyspę. Cesarz, który musiał zająć się w tym czasie sprawami na Wschodzie, powierzył uporządkowanie sytuacji w Brytanii jej nowemu namiestnikowi Wiriuszowi Lupusowi, który dzięki środkom militarnym i dyplomatycznym zdołał w znacznej mierze przywrócić porządek. Pod koniec swojego życia Sewer zdecydował się jednak na osobiste pokierowanie wyprawą do Brytanii (*expeditio felicissima Britannica*)⁹. Choć cesarz już w tym czasie bardzo niedomagał z powodu choroby nóg, to jednak poczuwał się w obowiązku stanąć po raz kolejny na czele długiej i znoej wyprawy. Polecono remont dróg i budowę składów na terenach, przez które przebiegać miała ekspedycja. Królczyk, idąc tutaj za relacją Kasjusza Diona i Herodiana a także danymi pozyskanymi drogą eksploracji archeologicznej, wymienia szereg powodów, które miały skłonić Sewera do podjęcia decyzji o wyprawie do Brytanii (s. 200–203). Wśród nich można wskazać na niepokoje wywołane przez barbarzyńców, chęć podbicia przez Rzymian całej wyspy,

⁹ Por. A.R. Birley, op. cit., s. 170–187; T. Kotula, op. cit., s. 142–147; D. Okoń, *Severi et senatores. Polityka personalna cesarzy dynastii Sewerów wobec senatorów w świetle badań prozopograficznych (193–235 r. n.e.)*, Szczecin 2009, s. 45–49.

znudzenie żołnierzy rzymskich i samego cesarza dłuższym okresem zastoju w działaniach zbrojnych, w końcu rysującą się okazję do wyrwania ze stolicy synów Sewera – Karakalli i Gety – i w ten sposób uchronienie młodzieńców przed wielkomięskim zepsuciem, a jednocześnie przeciwdziałanie w warunkach prostego życia obozowego coraz to widoczniejszej u nich wzajemnej niechęci.

Przygotowania, jakie przedsięwzięto w związku z wyprawą do Brytanii, wydają się imponujące. Analiza poszczególnych ich elementów daje zresztą sposobność Królczykowi do wykazania dużych umiejętności warsztatowych historyka starożytności. Rzymianie dysponujący znacznymi siłami zbrojnymi osiągnęli spore sukcesy, docierając do północnych wybrzeży wyspy, ale trudności terenowe (lasy, bagna, niedostępne wzgórza) uniemożliwiły Rzymianom sprawowanie realnej kontroli nad krajem Kaledończyków. Tym niemniej wyprawa zakończyła się sukcesem – granice panowania rzymskiego w Brytanii zostały przesunięte na północ, a cesarz i jego synowie przyjęli przydomek *Britannicus*¹⁰. Wkrótce jednak zbuntowali się Meaci, do których następnie dołączyli Kaledończycy. Również te działania zakończyły się sukcesem Rzymian, już jednak pod wodzą Karakalli. W tym czasie stary cesarz złożony był chorobą, która ostatecznie przecięła jego żywot. Septymiusz Sewer zmarł w Brytanii w obozie wojskowym w *Eboracum* 4 lutego 211 r. Śmierć cesarza i wzajemna niechęć pomiędzy jego synami uniemożliwiła Rzymianom pełne wykorzystanie poprzednich sukcesów. Karakalla i Geta spieszenie opuścili Brytanię, aby dotrzeć jak najszybciej do Rzymu. Już po zakończeniu wyprawy Karakalla przeprowadził podział Brytanii na dwie prowincje – *Britannia superior* i *Britannia inferior* (s. 231).

W „Podsumowaniu” Autor zrekapitulował swoje ustalenia, przypominając przy tym, że wojna nie była jedynym narzędziem Sewera, jakim posługiwał się przy poszerzaniu państwa rzymskiego. Ważne były poczynania dyplomatyczne, istotne też okazały się działania propagandowe. Te trzy pola aktywności Septymiusza Sewera, jako tego, który zasłużył na określenie *propagator Imperii*, udało się Królczykowi przedstawić na bazie różnorodnego materiału źródłowego oraz obfitej literatury przedmiotu.

Przechodząc do uwag końcowych, należy zwrócić uwagę na przejrzysty układ omawianej książki. Praca napisana jest poprawnym językiem, bez literówek, będących zmorą wielu współczesnych opracowań naukowych. Monografia została wzbogacona obszernym materiałem ilustracyjnym (w tym mapy). Na końcu książki zamieszczono bibliografię – osobno źródła (narracyjne, epigraficzne, numizmatyczne, pergaminowe i papirologiczne, inne) i literaturę przedmiotu. Pracę zamyka wykaz skrótów. Mankamentem jest brak indeksów osobowych i geograficznych.

W sumie, udało się Krzysztofowi Królczykowi przedstawić bardzo ciekawy obraz rządów Septymiusza Sewera jako żołnierza i polityka, upartego realizatora idei poszerzania świata rzymskiego we wszystkich możliwych kierunkach.

¹⁰ Zob. M. Heil, *On the Date of the Title Britannicus Maximus of Septimius Severus and His Sons*, *Britannia* 34, 2003, s. 268–271.

Polityka ta z pewnością w znacznej mierze przesłoniła pamięć o okropnościach wojen domowych z pierwszego okresu rządów cesarza z Lepcis Magna. Wzmocnienie militarne imperium, jakie się dokonało za Septymiusza Sewera, oraz przeprowadzone wówczas reformy pozwoliły przetrwać państwu rzymskiemu nie tylko za rządów jego kolejnych następców, ale też w trudnych latach kryzysu III w.

Ryszard Sajkowski (UWM Olsztyn)